

УДК 94(477)

Петро Вівчарик

“ГНИЛИЦЬКА СПРАВА” (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЛИЦЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)

У статті проаналізовано діяльність відомого галицького громадського діяча Степана Качали на початку 1880-х рр. Розкрито його діяльність щодо врегулювання “гнилицької справи”.

Ключові слова: Степан Качала, Галичина, “Діло”, Ольга Грабар, “гнилицька справа”.

У 60-х рр. XIX ст. у середовищі українського національного руху на східногалицьких теренах поступово зароджується декілька течій, представники яких, перебуваючи у пошуках зовнішньополітичного союзника, намагалися відстоювати власні погляди на національну історію, мову, літературу та віровчення. З часом такими найбільшими течіями стали русофіли та народовці.

Слід зазначити, що домінуючі позиції в суспільно-політичному житті галицьких українців поступово зайняли представники русофільської течії, під вплив яких потрапило товариство “Галицько-руська матиця” Народний дім у Львові, часопис “Слово”, окрім того серед українських послів Галицького крайового сейму у 60–70-х рр. XIX ст. провідну роль відігравали також русофіли.

У 1882 р. у Галичині відбулися два гучні судові процеси, під назвами “гнилицька справа” та “Справа Ольги Грабар і її друзів”, результатом яких стало звинувачення представників русофільської течії у державній зраді, а також викриття фінансування русофілів з території Російської імперії та листування з низкою російських діячів. Безпосереднім учасником одного з цих процесів став депутат Галицького сейму, священник С. Качала.

Актуальність цієї проблематики ґрунтується на висвітленні ролі С. Качали у так званій “гнилицькій справі”, яка знайшла відображення на сторінках часописів “Діло” та “Батьківщина” у 1882–1883 рр.

Наукова новизна статті полягає у тому, що на основі публіцистичної спадщини пароха із Шельпак С. Качали, матеріалів галицьких періодичних видань другої половини XIX ст. розглянуто його участь у судовій справі, у ході розгляді якої з'ясувалася співпраця представників частини східногалицької інтелігенції із Російською імперією.

Об'єктом наукового дослідження виступають суспільно-політичні процеси, що відбувалися у Східній Галичині у другій половині XIX ст.

Предметом є діяльність С. Качали, як депутата Галицького крайового сейму та учасника “гнилицької справи”, частково “Справи Ольги Грабар і її товаришів” у 1882–1883 рр.

У контексті аналізу історіографії проблеми згадки про взаємини С. Качали із діячами “Просвіти” знаходимо у працях О. Аркуші [2], П. Вівчарика [6], Є. Дороша [7–8], І. Куцого [11], М. Мудрого [14], О. Сухого [19], І. Райківського [16], Б. Янишина [21] та інших.

Основою джерельної бази статті слугують матеріали фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, зокрема, газети “Діло” [4–5; 9–10; 15; 17], “Батьківщина” [1; 18–19], матеріали фонду Барвінських [12].

Перша половина XIX ст. характеризується поступовим зростанням впливу представників русофільської течії у Східній Галичині. Згодом під їх контроль перейшла більша частина українських культурних, громадських та науково-просвітніх інституцій: насамперед, Ставропігійський інститут, Народний дім, “Галицько-руська матиця”, часописи “Слово” (основний друкований орган русофілів), “Вісник”, “Наука”, “Руська рада”, “Слов'янська зоря”, “Галичанин”, “Пролом”, “Страхопуд” та інші. Внаслідок посилення польських впливів у Східній Галичині, русофіли чітко демонстрували небажання шукати компроміс із поляками у вирішенні тих чи інших питань. Саме тому причиною найбільшої конфронтації русофілів із народовцями була готовність останніх до пошуків порозуміння і політичних контактів з польськими діячами. Кожен прояв таких контактів при цьому сприймався русофільськими діячами, як “польська інтрига”, скерована на руйнування староруського “архетипу” [13, с. 25].

У другій половині 1870-х рр. галицькі русофіли стали об'єктом посиленних зацікавлень урядових кіл Російської імперії, що зумовлювалось зростанням у Росії українського національного руху та їх прагненням не допустити його об'єднання з рухом галицьких русинів. Становленню галицького русофільства у тій формі, в якій у ньому була зацікавлена Росія, сприяло оформлення наприкінці 60-х рр. XIX ст. російських слов'янофільських комітетів. Вони надсилали у Галичину гроші для русофільських діячів через віденський салон для руських та інших діячів, організований протоієреєм при церкві російського посольства у Відні М. Раєвським [21, с. 7]. Міністерство

внутрішніх справ імперії з тривогою відзначало, що у 1860-х рр. русинській ідеології вдалося "вкорінитись" у широких верствах населення Східної Галичини та Північної Буковини. Особливу увагу було приділено переходу греко-католицьких парафій у православ'я, у зазначений період, що значною мірою спостерігалось на Холмщині. Представники польської влади теж непокоїлися через поширення русофільського впливу, тому шукали будь-якої можливості, щоб його знівелювати [21, с. 7].

Таким каталізатором стала заява мешканців села Гнилички Збаразького повіту (сучасний Підволочиський район Тернопільської області – примітка автора) про перехід на православ'я у грудні 1882 р. Згідно з австрійським законодавством, в імперії існувала свобода віросповідання, однак, враховуючи політичне становище, перехід у православну віру означав ледь не визнання російської ідентичності.

Громада с. Гнилички належала до парохії с. Гнилиці, у якій парохом був І. Герасимович. У відповідності із законом (декретом регуляційної комісії від 12 вересня 1782 р. та 23 серпня 1810 р.) громада, населення якої нараховувало більше 700 осіб, мала свою церкву могла претендувати на утворення парафії [4, с. 2–4]. У Гниличках на той час кількість населення становила понад 800 осіб, при цьому звернення підписали майже усі громадяни [4, с. 2–4].

Звернення мешканці Гниличок обґрунтовували віддаленістю церкви, а також бажанням скласти пожертву на церковні та інші потреби для храму, який знаходився у Гниличках. Із таким проханнями, а також зверненням щодо призначення священика, вони зверталися до Львівської митрополичої консисторії, безпосередньо до о. І. Герасимовича, однак відповіді так і не отримали. Тоді єдиним варіантом, який би задовольнив потреби селян, останні почали вбачати у переході на православну віру [18, с. 10–11]. У доцільності такого вибору мешканців Гниличок їх переконував також парох зі Скалата, один із провідних діячів русофільської течії І. Наумович, який зазначав, що православ'я є вірою предків русинів і навіть погодився написати та подати звернення селян до Львівської консисторії та до православної консисторії у Чернівцях. Не заперечував проти цього і землевласник, якому належало с. Гнилички, граф Ієронім делла Скалла. Отримавши звернення від гнилицьких селян, Львівська консисторія для переконання від зміни віросповідання відправила у Гнилички комісію у складі збаразького декана Малишевського, пароха з Шельпак С. Качалу та пароха зі Збаража Костецького, натомість Чернівецька консисторія не здійснювала жодних дій, заборонивши православному священику зі Львова втручатися [18, с. 10–11].

Наслідком зазначеного звернення стало звинувачення у державній зраді у польських періодичних виданнях, котрі, як вказувалося у часописі "Батьківщина", писали, що "в тамтих сторонах від Тернополя аж до кордону народ дуже тягне за москалем", звинувачували збаразького старосту, який не зумів перешкодити такому прецеденту [18, с. 10–11].

Натомість С. Качала опублікував у газеті "Діло" статтю "Справа православ'я в Гниличках" [10, с. 2–4]. У своїй публікації він підкреслював, що звернення громади Гниличок дозволило польській пресі подати цю справу, як "злочинство, зраду стану" [10, с. 2–4]. Натомість автор інформував читачів про результати роботи комісії, у якій він брав участь. Зокрема, галицький священик зазначав, що комісія на основі бесід із селянами застерігала їх від зміни віровчення, закликаючи "зостатися при вірі в якій родилися і хрестилися" [10, с. 2–4].

Селяни ж відповідали "Вертаємо до віри батьків наших до православ'я. Мы знаємо, що отці наші не приймали унії по доброй волі...Що нам унія доброго принесла?"

Церкви відпускали жидам в оренду, перетягули шляхту і міщан, забрали маєтки наші, зробили нас жебраками, взяли клір рускій в свои руки, зробили орудієм політики польської і т. д." [10, с. 2–4]. Натомість парох із Шельпак наголошував на тому, що своїми діями громада дає підстави для сумнівів у вірності русинів австрійському престолу, у прихильності до Москви [10, с. 2–4].

У статті С. Качала вказував на причини, які спонукали до написання селянами звернення, які були з'ясовані комісією. За словами селян, власник села порадив перейти у православ'я та обіцяв переговорити із чернівецьким архієпископом щодо надання православному священику парафії у Гниличках. Комісія зробила ще одну спробу вмовити сільську громаду до відмови від зміни обряду і селяни погодилися за умов, що вони отримають окрему парафію і що їм нададуть "сотрудника", який відправлятиме літургії [10, с. 2–4].

На жаль, після роботи комісії, не вдалося владнати ситуацію, оскільки внаслідок численних публікацій у польських газетах ("Reforma", "Czas", "Dziennik polski", "Gazeta Lwowska") і справа набула широкого резонансу [10, с. 2–4].

Під тиском Відня поліцією розпочалося розслідування діяльності представників галицької інтелігенції, активних учасників русофільської течії на предмет зв'язків з представниками Російської імперії, скерованих на від'єднання Галичини від Австро-Угорщини. У поле зору поліції окрім селян Гниличок, які виступили із зверненням про перехід у православ'я І. Шпондера та О. Залуського потрапили І. Наумович із сином Миколою, А. Добрянський, його дочка О. Грабар із чоловіком,

редактор часопису "Слово" В. Площанський, редактор газет "Пролом" та "Віче" О. Марков та інші відомі діячі. Усього 21 особа. Результатом стало виявлення численних доказів фінансування галицьких русофілів Москвою, що завдало величезного удару їх становищу в Галичині у другій половині XIX ст. та сформувало основу для судового процесу про державну зраду, який у галицькій пресі отримав назву "Справа Ольги Грабар та її товаришів". Доказовою базою слугували листи брата Ольги Грабар І. Добрянського, який проживав у Санкт-Петербурзі адресовані їй, А. Добрянському та її чоловіку Мирославу, факт передачі коштів із Російської імперії В. Площанському (100 крб.) та інше [1, с. 25–27].

Одночасно із цією справою у суд за образу честі проти редактора часопису "Діло" В. Барвінського і С. Качала подав граф І. делла Скалла. Останній, як спростування опублікував у газеті "Dziennik polski" статтю, короткий зміст якої також опубліковано у "Ділі", у якій заперечував свою причетність до заохочення гнилицьких селян щодо переходу у православ'я [12, арк. 2–17].

Граф підтверджував те, що у 1879 р. до нього звертався селянин І. Шпондер щодо утворення окремої парафії у Гниличках, при цьому агітації щодо православ'я не було, оскільки навіть повітовий староста і начальник жандармерії у Новому Селі (сучасний Підволочиський район – примітка автора) нічого не запідозрили [5, с. 2–4; 12, арк. 2–17]. Не заперечував він і загострення відносин між громадами Гнилиць і Гниличок, через зазначені питання.

Граф стверджував, що перед поданням звернення до консисторії, до нього звернулися селяни І. Шпондер та І. Бреняк і заявили, що громада переходитиме у православ'я. На питання щодо православного священика, прав на маєтності греко-католицької церкви у Гниличках, житла для отця, селяни відповідали, що вони усе обдумали, більше того вони заявили, що мають звернення. Таким чином, І. делла Скалла наголосив, що усе відбувалося без його участі, натомість селянам активно допомагав М. Наумович. Коли ж С. Качала зачитував протокол, складений за результатами роботи комісії, то селяни нібито, здивувалися, коли у ньому було вказано ім'я графа, натомість не згадано М. Наумовича. Коли ж селяни запитали чи не варто його переписати, парох зі Шельпак заявив, що такий протокол для громади є більш корисний "Лишіть так як ми написали, бо пан, он о тоє не дбає и нічого не боїться, – ему нічого не зроблять и т. и." [5, с. 2–4]. Землевласник окрім цього вказував на те, що І. Наумович, не маючи підтримки селян у своїй парафії в Скалаті, мав значний вплив на мешканців інших сіл і під прикриттям торгівлі насінням, роздавав листівки і брошури [5, с. 2–4].

На цю публікацію графа, С. Качала помістив відповідь у "Ділі", у якій зазначав, що, незважаючи на те, які були взаємовідносини між графом і селянами, при зачитуванні протоколу за результатами роботи комісії, жоден із присутніх не повідомив про помилки стосовно записаних у ньому осіб. Зауваження стосувалися того, що у протоколі замість слова "православ'я" вживалося слово "шизма", дії селян називались грішним кроком" та інше [9, с. 2–4].

Вказував С. Качала й ті умови, якими вдалося вирішити конфліктну ситуацію, зокрема, відлучення громади від церкви у Гнилицях, позбавлення необхідності сплачувати кошти за утримання церковних будинків у цьому селі. Зазначав у своїй статті парох із Шельпак про такий випадок. Коли прибула комісія, селяни попросили, щоб вона затрималася на 14 днів, тому що вони чекали відповіді графа, який знаходився у той час в Чернівцях, у православній митрополичій консисторії, що свідчило про участь графа у гнилицькому процесі. Через деякий час у Гниличках розпущено громадську раду, оскільки деякі її члени були заарештовані за підозрою у державній зраді [9, с. 2–4].

Наступним етапом у цій справі стали судові процеси між графом та С. Качалою і В. Барвінським та справа О. Грабар. Перший раз суд відбувся 23 червня 1882 р., другий – 12 червня поточного року [17, с. 5–6; 18, с. 10–11].

Граф хотів подавати в суд і на інших членів комісії. Зокрема, збаразького декана Малішевського та пароха Костецького, але суд відкинув скаргу проти них. Як наслідок суд виправдав галицьких діячів, усі судові витрати мав оплатити граф [17, с. 5–6].

Результатом "Справи О.Грабар та її товаришів", який оголосили через тридцять днів розгляду справи, стало визнання заарештованих невинними у державній зраді, однак І. Наумовича, В. Площанського, селян І. Шпондера та О. Залуського суд визнав винними у порушенні громадського спокою, внаслідок чого І. Наумович отримав 8 місяців ув'язнення, В. Площанський – 5 місяців, І. Шпондер і О. Залуський – по 3 місяці. Кожен мав оплатити судові витрати, решту 7 осіб суд звільнив з-під арешту. Поряд з цим Львівська митрополічна консисторія відлучила І. Наумовича від церкви. Наслідком цієї справи було те, що І. Наумович переїхав у Наддніпрянську Україну, А. Добрянський – емігрував за кордон, а митрополит Й. Сембратович, під тиском Ватикану, склав повноваження та виїхав до Риму [15, с. 1–6].

У Відні 13 жовтня відбувся касаційний розгляд "гнилицької справи", 29 жовтня "Справи О.Грабар і її товаришів". Віденський касаційний суд виправдав С. Качалу [19, с. 257–259].

Отже, обидві справи мали важливе значення для розвитку національного руху у Східній Галичині. "Справа Ольги Грабар" завдала серйозного удару становищу русофілів у Галичині і фактично сприяла тому, що у 80-х рр. ХХ ст. в політичному житті провідне місце посідають народовці. Судом доведено, що русофіли отримували фінансову допомогу від Росії, що суперечило їх деклараціям "вірнопідданства" віденському двору як "тирольців Сходу".

Список використаних джерел

1. Арештовання серед галицьких і буковинських русинів // Батьківщина. – № 4. – 1882. – С. 25–27.
2. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. / О. Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 3–4. – Львів, 1997. – С. 118–139.
3. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський – К.: Смолоскип, 2004. – С. 303–306.
4. Блудні дороги // Діло. – 1882. – № 5. – С. 2–4.
5. В справі Гниличок // Діло. – № 6. – 1882. – С. 2–4.
6. Вівчарик П. С. Качала і Галицько-Руська матиця / П. Вівчарик // Матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції "Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації" 18–22 листопада 2013 р. – Тернопіль, 2013. – С. 94–97.
7. Дорош Є. Родина Качалів в історії Галичини / Є. Дорош, В. Слюзар. – Т.: Підручники і посібники, 2010. – 160 с.
8. Дорош Є. С. Качала / Є. Дорош – Тернопіль, 2000. – 72 с.
9. Качала С. Справа Гнилицька / С. Качала // Діло. – № 8. – 1882. – С. 2–4.
10. Качала С. Справа православ'я в Гниличках / С. Качала // Діло. – № 2. – 1882. – С. 2–4.
11. Куций І. Степан Качала у контексті українського історіографічного процесу / І. Куций // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 57–63.
12. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 11, спр. 5076, 17 арк.
13. Мончаловський О. Свята Русь / О. Мончаловський. – Львів, 1903. – С. 1–110.
14. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х роках ХІХ століття: спроба модернізації української ідеї / М. Мудрий // Молода нація. Альманах. – Київ, 1996. – Вип. 3. – С. 213–219.
15. Процес О. Грабар і товаришів // Діло. – № 43. – 1882. – С. 1–6.
16. Райківський І. Раннє народовство та поширення етноніму "Україна" у Східній Галичині (1860-ті рр.) / І. Райківський // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 57–72.
17. Розправа в процесі гр. Делля Скалле против о. Качали и В. Барвінського в образі чести // Діло. – № 47. – 1882. – С. 5–6.
18. Справи поточні // Батьківщина. – № 2. – 1882. – С. 10–11.
19. Справи поточні // Батьківщина. – № 44. – 1883. – С. 257–259.
20. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті / О. Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.
21. Устиянович К. М. Ф. Раєвський і російський панславизм. Спомини з пережитого і передуманого / К. Устиянович. – Львів, 1894. – С. 7.
22. Янишин Б. Народовці на рубежі 70–80-х рр. ХІХ ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. Янишин // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 86–100.

Петр Вивчарик

"ГНИЛИЦКОЕ ДЕЛО" (ПО МАТЕРИАЛАМ ГАЛИЦКИХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ)

В статье проанализированы деятельность известного галицкого общественного деятеля Степана Качалы в начале 1880-х гг. Раскрыто его деятельность по врегулированию "гнилицкого дела".

Ключевые слова: Степан Качала, Галичина, "Дело", Ольга Грабарь, политические идеи, "гнилицкое дело".

Petro Vivcharyk

THE "CASE OF GNYLYCKY"

(ON THE BASE OF THE MATERIALS OF GALICIAN PERIODICALS)

Activities of the famous Galician public figure Stepan Kachala are analysed in article in the early 1880s. Exposed his its activities for settlement "case of Gnylycky".

Key words: Stepan Kachala, Galicia, "Dilo", Olha Hrabar, political ideas, "case of Gnylycky".

УДК 930.1(367)

Ярослав Оленич

КИРИЛО-МЕФОДИЇВСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ГАЛИЦЬКИХ УЧЕНИХ ХІХ СТ.

У статті приділяється увага галицьким історикам ХІХ ст., що досліджували діяльність Св. Кирила і Мефодія. Проаналізовано ключові аспекти кирило-мефодіївської проблематики у славістичній спадщині істориків.

Ключові слова: кирило-мефодіївська проблематика, галицькі учені ХІХ ст., українська історична славістика, кирилиця, глаголиця.